UNIVERSITY OF HELSINKI

https://helda.helsinki.fi

Dialogi ja deliberaatio kompleksisuuden kimpussa: Addressing Complexity through Dialogue and Deliberation

Rask, Mikko; Karreinen, Lari

Vartiainen, Pirkko; Raisio, Harri

2020

http://hdl.handle.net/10138/315283

Rask, M & Karreinen, L 2020, Dialogi ja deliberaatio kompleksisuuden kimpussa. julkaisussa P Vartiainen & H Raisio (toim), Johtaminen kompleksisessa maailmassa : viisautta pirullisten ongelmien kohtaamiseen. Gaudeamus, Helsinki, Sivut 183-198.

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository. https://helda.helsinki.fi
This is an electronic reprint of the original article.
This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.
Please cite the original version.

8
DIALOGI JA DELIBERAATIO KOMPLEKSISUUDEN KIMPUSSA

Mikko Rask & Lari Karreinen

Kompleksiset ja pirulliset ongelmat eivät ratkea pelkän asiantuntijakeskustelun tai sidosryhmädialogin keinoin. Tarvitaan myös kansalaisdeliberaatiota: tietoon perustuvaa, toista kunnioittavaa ja tulevaisuuteen suuntautuvaa keskustelua. *Deliberaatiota* eli puntaroivaa päätöksentekoa voidaan käyttää ratkaistaessa paikallisia ja kansainvälisiä poliittisia ongelmia.[1] Deliberaatio eroaa dialogista siinä, että se on aina kytketty päätöksentekoon. Avaamme tässä luvussa, kuinka pirullisia ongelmia on käsitelty deliberaation avulla Helsingin pysäköintipolitiikassa ja ilmastopolitiikassa. Pysäköinti- ja ilmastopolitiikka ovat pirullisia ongelmia.[2] Niihin kytkeytyvät ongelmat eivät ole selkeästi rajattavissa, ongelmiin liittyy lukuisia eri osapuolia, syy-seuraussuhteet ovat riippuvaisia toisistaan eikä lopullista ratkaisua ole näköpiirissä. Lisäksi ratkaisujen toteuttamiseksi tarvitaan luultavasti laajoja organisatorisia tai elämäntapavalintoihin liittyviä muutoksia, jotka voivat tuoda mukanaan ennakoimattomia sivuvaikutuksia muilla yhteiskunnan alueilla. Ilmastopolitiikka täyttää lisäksi myös niin kutsutun *superpirullisen ongelman* määritelmän, jonka ytimessä on uhka ratkaisemiseen tarvittavan ajan loppumisesta sekä taipumus aliarvioida ongelman pitkäaikaisten vaikutusten kustannuksia.[3] Superpirullisen ongelman piirteitä ovat myös ratkaisujen toimeenpanoon tarvittavan valtakeskuksen puuttuminen sekä takaisinkytkennät, joissa ratkaisijat itse toimivat ongelman aiheuttajina (kuten ympäristötutkijat, jotka lentävät kansainvälisiin ilmastokonferensseihin).[4]

Monet pirullisten ongelmien tutkijat ovat esittäneet, että paras strategia pirullisten ongelmien ”hallintaan” on kokonaisvaltainen ja osallistava toimintatapa, jonka avulla parhaat ideat ja argumentit voidaan

kerätä tehokkaasti ja mahdollisimman monet tahot saadaan sitoutettua ongelmien ratkaisuun.[5] Pirullisten ongelmien yhteydessä ”hallinta” ei tarkoita pyrkimystä rationaaliseen ja lineaariseen suunnitteluun vaan pikemmin epävarmuuksien hyväksymistä. Tällöin pyritään välttämään holtiton ajautuminen kohti katastrofia etsimällä jatkuvasti uusia ratkaisuja. Ratkaisujen etsinnässä on usein korostettu luovuuteen ja kokeiluun kannustavan kulttuurin merkitystä.

Perehdymme tässä luvussa kahden kansalaisraadin avulla deliberaation käyttöön ongelmien ratkaisussa. Kansalaisraadeissa satunnaisesti valittu ryhmä kansalaisia, miniyleisö, keskustelee aiheesta, puntaroi sitä perusteellisesti ja antaa siihen yhteisen suosituksen. Sekä Helsingin kaupungin pysäköintiraati että kansainvälinen WWViews-hanke edustavat uutta ajattelua, jossa olennaista on uusien toimijoiden ottaminen mukaan ongelmanratkaisuun luomalla keskustelulle nykyistä paremmat puitteet ja välittämällä keskustelujen tulokset päättäjien tietoisuuteen. Tässä luvussa pohdimme uuden toimintatavan merkitystä kolmen kysymyksen avulla:

- Miten päätöksentekoon vaikuttava deliberaatio poikkeaa siihen löyhemmin kytkeytyvästä dialogista?
- Voivatko dialogi ja deliberaatio tukea pirullisten ongelmien hallintaa, ja jos voivat, niin millä eri tavoin?
- Minkälaista osaamista pirullisten ongelmien hallinta deliberaation tai dialogin keinoin edellyttää järjestäviltä tahoilta?

Tapausesimerkkiemme avulla viimeksi mainittuun kysymykseen avautuu kaksi näkökulmaa: Helsingin kaupungin pysäköintiraadin tapauksessa kiinnitämme huomion dialogin ja deliberaation ruohonjuuritasolle eli mikrotasolle. Tarkastelemme niitä vaatimuksia, joita yhteiseen näkemykseen pyrkiminen asettaa pirullisten ongelmien *fasilitointiin*. Fasilitointi on keskustelun ohjaamista turvallisen ja erilaisten mielipiteiden kuulemista tukevan ilmapiirin kautta, jotta keskustelijat voivat olla vuorovaikutuksessa parhaalla mahdollisella tavalla. Fasilitaattori ei ota kantaa sisältöön, vaan ohjaa keskustelua erilaisin tekniikoin auttaen keskustelijoita saavuttamaan yhteisiä tavoitteita. WWViews-hanketta käsiteltäessä kiinnitämme huomion laajempaan makrotasoon – deliberaation tulosten kommunikointiin ja kytkemiseen päätöksentekoon yhtenä lisä-äänenä jo entuudestaan monimutkaiseen päätöksentekoprosessiin.

MITÄ DIALOGI JA DELIBERAATIO TARJOAVAT PIRULLISTEN ONGELMIEN HALLINTAAN

Dialogi, jonka puolesta esimerkiksi Sitra on puhunut viime aikoina, tarkoittaa keskustelua, jossa tavoitteena on erilaisten mielipiteiden esiin tuominen, niihin tutustuminen ja niiden ymmärtäminen. Dialogi ei tähtää yhteiseen loppulauselmaan, päätökseen tai suositukseen, vaan sen tarkoituksena on synnyttää keskustelua ryhmien välille, jotka perinteisesti ovat keskustelleet omissa poteroissaan.[6] Dialogin tavoitteena on ennakkokäsitysten kyseenalaistaminen, ymmärrys ja uusien ideoiden etsiminen.[7] Dialogin ja deliberaation toimintamalleille on yhteistä rakentavan ja tasapuolisen keskustelun tukeminen fasilitaattoreiden avulla sekä pyrkimys erilaisten mielipiteiden, ajattelutapojen ja kokemustaustojen laajaan edustavuuteen keskustelijoiden joukossa.[8]

Dialogi eroaa kuitenkin deliberaatiosta ratkaisevasti. Deliberaation lähtökohtana on, että yksilöt voivat muuttaa näkemyksiään toisten perustelut kuultuaan, jolloin ryhmä pääsee lähemmäksi yhteisen hyvän määrittelyä ja perusteluja, jotka kaikki voivat hyväksyä. Dialogin tarkoituksena sen sijaan on eriävien mielipiteiden esille tuominen ja niiden taustalla vaikuttavien tekijöiden ymmärtäminen, ei mielipiteiden muuttaminen.[9] Tämän vuoksi dialogi ei määritelmänsä mukaisesti pysty tuottamaan selkeää kansalaismielipidettä. Dialogin tuotoksena saadaan siis ensisijaisesti tietoa siitä, millaisia mielipide-enklaaveja eli leirejä yhteiskunnassa on, ja mitkä kysymykset ja tekijät jakavat yksilöitä eri leireihin.

Koska deliberatiivisissa toimintamalleissa on oletuksena, että eri perusteluja kuultuaan ja puntaroituaan osallistujat lähestyvät yhteisymmärrystä käsillä olevasta aiheesta, tuotoksena voi siten syntyä konkreettisempia ratkaisuehdotuksia tai politiikkasuosituksia päätöksentekoon. Deliberaatio voi päättyä myös äänestykseen, jolloin lopputuloksena on puntaroitu kansalaismielipide. Joka tapauksessa kansalaisdeliberaation tuotoksia voidaan hyödyntää päätöksenteossa samalla tavalla kuin esimerkiksi asiantuntijoiden, etujärjestöjen tai muiden tahojen tuottamia politiikkasuosituksia. Deliberaation tuotokset voivat toimia luotettavana ja puntaroituna informaation lähteenä myös suuremmalle yleisölle esimerkiksi kansanäänestysten edellä, kuten Oregonin osavaltiossa Yhdysvalloissa, jossa kansalaisaloitteita arvioivat kansalaisraadit ovat olleet käytössä jo useita vuosia.[10]

Näin ollen dialogin ja deliberaation vaikutukset demokraattiseen järjestelmään ovat erilaisia. Dialogilla voidaan vaikuttaa lähinnä dialogiin

Taulukko 8.1. *Dialogin ja deliberaation yhtäläisyyksiä ja eroja.*

Yhteistä dialogille ja deliberaatiolle	
• Pyrkimys ajattelutapojen ja kokemustaustojen laajaan yhteiskunnalliseen edustavuuteen • Turvallinen tila keskustella vaikeista yhteiskunnallisista kysymyksistä • Rakentavan ja tasapuolisen keskustelun tukeminen fasilitaattoreiden avulla • Pyrkimys erilaisten positioiden taustalla olevien intressien ymmärtämiseen • Vastavuoroisuus ja arvoasemasta riippumaton argumentointi • Empatian vahvistuminen, yhteyden rakentuminen ja toisten näkökulmien ymmärtäminen • Keskustelun rauhallinen tahti mahdollistaa kuulluksi tulemisen	
Erityistä dialogille	**Erityistä deliberaatiolle**
• Irrallaan päätöksenteosta	• Pyrkimys vaikuttaa päätöksentekoon
• Pyrkimys mieltymysten ja erilaisten katsantokantojen esille tuomiseen ja niiden taustalla vaikuttavien tekijöiden ymmärtämiseen	• Pyrkimys katsantokantojen testaamiseen tai muuttamiseen
• Erilaisuuden ymmärryksen lisääntyminen	• Yhteisen hyvän määrittely ja yhteisymmärryksen löytäminen
• Löyhä rakenne	• Tavoitteellinen, joustava rakenne
• Vaikutukset dialogiin osallistuviin kansalaisiin	• Vaikutukset osallistujiin ja laajempiin päätöksentekoprosesseihin
• Asioiden käsittely oman kokemuksen pohjalta	• Asioiden käsittely tutkimuksen ja eri näkökulmia edustavan tiedon pohjalta
• Hyödyllisintä silloin, kun ihmiset haluavat keskustella ja luoda yhteyden ilman tarvetta lopputulokseen päätymisestä	• Hyödyllisintä silloin, kun tarvitaan päätös tai kriteerit päätöksenteolle siitä, mikä on paras tapa lähestyä aihetta tai ongelmaa

osallistuviin kansalaisiin, kun taas deliberaatiolla on mahdollista vaikuttaa sekä osallistujiin että laajempiin päätöksentekoprosesseihin.[11] Taulukossa 8.1 on selvennetty dialogin ja deliberaation yhtäläisyyksiä ja eroja.

Käsitys deliberaation tavoitteista ja periaatteista on muuttunut ajan myötä.[12] Deliberaation voi jakaa kahteen perustyyppiin: perinteiseen, konsensushakuiseen ja rationaaliseen tyypin 1 deliberaation ja tätä sallivampaan tyypin 2 deliberaation.[13] Nykyisin yleisemmin kannatetussa tyypin 2 deliberaatiossa hyväksytään erilaiset kommunikaation tavat, kuten tarinointi, omakohtaisuus ja tunteiden ilmaiseminen.[14] Konsensusta on laajennettu metakonsensukseen, jolla tarkoitetaan pyrkimystä yhteisymmärrykseen riidan tai käsillä olevan ilmiön syistä, ei välttämättä

sen seurauksista. Lisäksi konsensusta on lievennetty ajatuksella konvergenssista, jossa pyritään erimielisyyksien karsimiseen sen sijaan että pyrittäisiin täydelliseen yhteisymmärrykseen. Myös empatiaa pidetään tärkeänä osana tyypin 2 deliberaatiota.[15] Vaikka tyypin 2 deliberaatiossa hyväksytään tunteet ja tarinat, deliberaatiolla ei kuitenkaan tarkoiteta mitä tahansa arkista puhetta, vaan tarkoituksena on yhä tuoda esille erilaisia näkemyksiä, perustella ne ja punnita vaihtoehtoja tietoon pohjautuen.[16] Esimerkiksi rakentavien yhteiskunnallisten dialogien käymiseen perustetussa Sitran Erätauko-hankkeessa painotettiin pyrkimystä omakohtaisuuteen, mikä voidaan nähdä jo askeleena suuntaan, jossa subjektiivisuuden vaatimus syrjäyttää deliberaation pyrkimyksen yhteisen hyvän määrittelyyn puolueettomaan, tietoon pohjautuvan puntarointinin avulla. Parhaimmillaan dialogi voi toimia deliberaation edeltäjänä avaten näkymiä erilaisiin maailmankuviin, arvoihin ja ajattelutapoihin luoden pohjaa toisten kuulemiselle.[17]

Pirullisten ongelmien hallinnassa deliberaatiolla on ajateltu olevan oma erityinen tehtävänsä. Saksalainen ympäristösosiologi Ortwin Renn[18] on tutkinut erilaisia päätöksenteon tyylejä, joista kullakin on omat vahvuutensa ja heikkoutensa. Tällaisia tyylejä ovat virallisia kanavia ja tehokkuutta painottava *funktionalistinen malli*, yksilön vapautta ja omaisuuden turvaa painottava *uusliberalistinen malli*, tervettä maalaisjärkeä ja yleistä hyvää korostava *antropologinen malli*, vähemmistöjen ja heikommassa olevien aseman parantamista ajava *emansipatorinen malli* sekä kätkettyjen tiedollisten ja valtarakenteiden paljastamiseen tähtäävä *postmoderni malli*. Näistä poiketen deliberatiivisen mallin erityisenä piirteenä on pyrkimys yhteisymmärryksen ja päätöksenteon legitimiteetin edistämiseen toista kunnioittavan ja argumentoivan keskustelun perusteella.[19] Renn itse päätyy kannattamaan deliberatiivista mallia etenkin kompleksisessa toimintaympäristössä, jota luonnehtii jatkuva muutos sekä suuri määrä eri intressien ohjaamia toimijoita, jotka vaikuttavat niin ongelmien syntyyn kuin niiden ratkomiseenkin. Tällaisella pelikentällä deliberaatiolla on kolme erityistä tehtävää: 1) tunnistaa ja ottaa huomioon laajemmat sidosryhmiä ja kansalaisia koskettavat kysymykset ja huolenaiheet, 2) hallita epävarmuuksia tasapainoisesti välttämällä ylivarovaisia ja varomattomia ratkaisuja ja 3) määritellä eri laatuisen tiedon rooli päätöksenteossa.[20]

Ylipäätään osallisuuden ja yhteistoiminnallisen hallinnan merkitys korostuu pirullisten ongelmien ratkaisussa. Tämä johtuu siitä, että näitä ongelmia ei nähdä samalla tavoin. Eri ammattiryhmät lähestyvät samaa ongelmaa omasta näkökulmastaan. Esimerkiksi kaupunkisuunnittelussa

ilmastonmuutoksen torjunnan kannalta isot pysäköintipaikat kannattaisi käyttää tehokkaammin rakentamiseen ja kadunvarsipaikat muuntaa pyöräkaistoiksi. Asukkaat ja kauppojen asiakkaat taas haluavat pysäköidä ilmaiseksi ja mahdollisimman lähelle, samoin kuin kuljetusliikkeet. Maksullisuus tehostaisi pysäköintipaikkojen käyttöä mutta heikentäisi kauppojen houkuttelevuutta ja lisäisi keskusta-asumisen kalleutta. Lisäksi kadunvarren pysäköintipaikkoja tarvitaan runsaslumisina talvina lumen säilömiseen. Tässä kaupunki- ja liikennesuunnittelun, kunnossapidon sekä asukkaiden ja kauppojen näkökulmat muodostavat eri tarpeiden, tietopohjan ja arvojen välisen monitulkintaisen ja kompleksisen ongelmavyyhden.

Siihen käsiksi pääsemiseksi tarvitaan laaja-alaista dialogia eri osapuolten välillä. Vaikka dialogi voi olla tärkeä esivaihe yhteisen ymmärryksen kehittämisessä, pirullisten ongelmien hallintaan se ei kuitenkaan riitä. Monissa pirullisia ongelmia käsittelevissä teorioissa olennaiseksi johtamisen tehtäväksi nähdään käsillä olevien ongelmien käsittely niiden kompleksisuuden mukaan. Ongelma voidaan luokitella siihen liittyvien riskien, epävarmuuksien ja monitulkintaisuuden perusteella esimerkiksi kesyksi, sotkuiseksi, pirulliseksi tai superpirulliseksi.[21] Kun ongelma on määritelty, valitaan sopiva, riittävän laaja osallisuus- ja deliberaatioprosessi.

Koska pirulliset ongelmat ovat luonteeltaan monisyisiä, osallisuuden ja deliberaation lisäksi on pidetty tärkeänä myös pyrkimystä kokonaisvaltaiseen lähestymistapaan.[22] Koska deliberaatio on kytköksissä päätöksentekoon, herää väistämättä jatkokysymys, minkä laatuista vallankäyttö on. Valtaa voidaan määritellä ensinnäkin sen perusteella, onko se hajautettua tai keskitettyä ja toiseksi sen mukaan, onko vallankäyttö yhteiskunnallisesti hyväksyttyä vai kyseenalaistettua. Autoritaarinen päätöksenteko sopii tilanteeseen, jossa vallankäyttö on keskitettyä, yhteistoiminnallinen päätöksenteko puolestaan tilanteeseen, jossa vallankäyttö on hajautettua mutta ainakin jossain määrin hyväksyttyä.[23]

Vallankäyttö kytkeytyy myös superpirullisten ongelmien hallintaan. Superpirullisia ongelmia voi nähdä määrittelevän juuri auktoriteetin heikkous tai suoranainen puuttuminen (sen lisäksi, että ilmastomuutoksen kaltaiset ongelmat ovat äärimmäisen kiireisiä ja samalla äärimmäisen vaikeasti ratkaistavia). Kun valtakeskuksia ei ole, voi olla hyvä tehdä sellaisia interventioita, joita ei voi kumota nopeasti. Esimerkiksi lainsäädäntö on tällainen ”tahmainen” keino. Voi olla myös järkevää muodostaa erilaisia yhteenliittymiä, jotta interventioille saadaan riittävä tuki ja pyrkiä vaikuttamaan laaja-alaisesti vallitseviin ajattelutapoihin

ja normeihin, jotta ilmastonmuutoksen torjunnan kaltaisista toimista tulisi mahdollisimman monen kannattamia ja ruohonjuuritason yhteisöjen tukemia. Tästä näkökulmasta deliberaation ja dialogin rooli superpirullisten ongelmien ratkaisussa tarkoittaa vallitseviin normeihin ja ajattelutapoihin vaikuttamista yksittäisten päätösten sijaan.[24]

Tarkastelemme seuraavassa luvussa kahden tapausesimerkin avulla, millä tavoin nämä teoreettiset ideat ja pyrkimykset ovat käytännössä ilmenneet.

KAKSI TAPAUSESIMERKKIÄ: PYSÄKÖINTI- JA ILMASTOPOLITIIKKA KANSALAISTEN PUNTAROITAVANA

Kaupungit ruuhkautuvat, pysäköintitila käy ahtaaksi, tienvarsipaikoille olisi muutakin käyttöä kuin autojen säilytys. Jos pysäköinnistä tehdään helppoa ja mukavaa, kaupunkien keskustat ovat pian täynnä autoja ja viihtyvyys kärsii, jos taas pysäköinnistä tehdään kallista ja hankalaa, kaupat menettävät asiakkaita ja ainakin autoilevien ihmisten elämä hankaloituu. Nämä ovat vain muutamia niistä kysymyksistä, jotka kuvaavat pysäköintipolitiikkaan liittyviä hankalia ratkaisuja. Yhteistä niille on, että ongelma on hankalasti määrittyvä ja lopullista ratkaisua tuskin on olemassa. Uusia ajatuksia kuitenkin tarvitaan kipeästi, sillä ruuhkat, liikkumisen esteet ja ilmansaasteet lisääntyvät jatkuvasti. Ilmastopolitiikan ongelmien luettelo on huomattavasti pidempi, mutta yhteistä on, että käsillä on pirullinen, ja ilmastopolitiikan yhteydessä jopa superpirullinen ongelma. Miten kansalaisraateina toteutetut deliberaatioprosessit voisivat tukea pirullisten ongelmien hallintaa ja minkälaista osaamista järjestävät tahot tarvitsevat?

Helsingin kaupungin pysäköintiraati

Helsinki halusi vuonna 2013 kuulla kaupunkilaisten näkemyksen pysäköintipolitiikasta, koska suunnittelupöydän takaa ei voi arvioida kaikkia erilaisia tilanteita, joita kaupunkilaiset kohtaavat pysäköinnin parissa. Kaupunki oli aiemmin pyytänyt ehdotuksia demokratiapiloteista. Yksi niistä oli kansalaisraadin järjestäminen jostain kaupungille tärkeästä aiheesta, ja kaupunkisuunnitteluvirasto tarttui tähän ehdotukseen. Valmisteluvaiheessa kaupunkisuunnitteluvirasto sopi raadin järjestäjien kanssa kolmesta tärkeästä seikasta: aiheesta, raadin jäsenten valitsemisesta ja toteutustavasta.

- Kaupunkisuunnitteluvirasto oli valmis käynnistämään prosessin, jonka lopputulosta ei voitu tietää etukäteen. Virasto lupasi myös ottaa tulokset huomioon päätöksenteossa. Valmisteluvaiheessa mietittiin perusteellisesti, miten raadin julkilausuma sisällytetään päätöksentekoon. Tämä selvisi lopulta vasta toteutuksen aikana, jolloin keksittiin, että se liitetään osaksi kaupunkisuunnittelulautakunnan kokousaineistoja. Olennaista on, että kaupunkisuunnitteluvirasto oli halukas kuulemaan raadin näkemyksen, vaikka se saattaisi olla täysin tyrmäävä. Tällä virasto halusi vahvistaa kaupungin asukkaiden äänen kuulumisen päätöksenteossa.
- Raatiin haettiin lehti-ilmoituksin ja verkossa kaupunkilaisia, jotka olivat kiinnostuneet aiheesta ja edustivat monipuolisesti kaupunkilaisia. Tarkoituksena oli koota ”kaupunki pienoiskoossa”: mahdollisimman monta näkökulmaa kokonaiskuvan muodostamiseksi.
- Raadin vetäjinä toimivat puolueettomat ammattifasilitaattorit. Jos kaupunki itse olisi järjestänyt fasilitaattorit, osallistujat olisivat saattaneet kyseenalaistaa prosessin puolueettomuuden. Fasilitaattorit suunnittelivat prosessin toteutuksen vaiheet siten, että ne tukivat aiheen kompleksisuutta. Lisäksi korostettiin kaikkien äänen kuulumista, turvallisuutta ja ryhmän vastuuta ratkaisuun pääsemisestä.

Raatiin valittiin 15 kaupunkilaista yli 150 hakijasta. Prosessi oli kolmiosainen. Ensimmäisessä kahden päivän työpajassa raatilaiset muodostivat yhteisen näkemyksen pysäköintipolitiikasta. Noin kuukauden päästä kaupunkilaisten pajassa esiteltiin raadin tulokset, ja kaupunkilaiset pääsivät keskustelemaan niistä asiantuntijoiden ja raatilaisten kanssa. Viimeisessä vaiheessa raatilaiset ja päättäjät keskustelivat yhdessä julkilausumasta.

Aluksi raadin jäsenet olivat epäileväisiä ja arvelivat, ettei työstä tule yhtään mitään. Mukana oli kirjava joukko kaupunkilaisia: muun muassa pyöräilijä, autoilija, kotiäiti, liikuntaesteinen, maahanmuuttaja, yrittäjä, joukkoliikenteen käyttäjä, kantakaupungin asuja, lähiöasuja ja eläkeläinen. Kaikilla oli erilaiset tarpeet, kokemukset ja näkemykset pysäköinnistä.

Koska aihe oli kompleksinen ja laaja, osallistujille lähetettiin etukäteen 72-sivuinen selvitys pysäköintipolitiikasta, ja viranhaltijat esittelivät pysäköintipolitiikkaa ja vastasivat kysymyksiin. Näin osallistujia ohjattiin saamaan yleiskäsitys aiheesta. Lisäksi osallistujien käsitys pysäköintipolitiikan vaikutuksista syveni jokaisena päivänä keskusteluissa vertaisoppimisen avulla. Kompleksisissa aiheissa on varattava

reilusti aikaa asian ymmärtämiseen ja sen teknisen kompleksisuuden haltuunottoon.

Molemmat päivät aloitettiin niin sanotulla sisäänkirjautumisella, jossa jokainen raadin jäsen esittäytyi ja kertoi ajatuksistaan sekä tuli kuulluksi ensimmäistä kertaa. Yksi osallistujista kuvasi kokemuksiaan: ”Aihe oli vaikea ja tunteet kävivät välillä pinnassa. Tämä prosessi kuitenkin pehmensi ajatuksia.”[25] Tunteet ovat yksi kompleksisuutta lisäävä tekijä. Raadin ensimmäisten tuntien aikana purkautui paljon turhautumista kaupungin aikaisemmasta toiminnasta, kun asukkaita ei ollut kuultu. Jos koko keskustelulle olisi ollut vain pari tuntia, tuskin olisi päästy tämän turhautumisen yli. Nyt prosessissa oli aikaa tulla kuulluiksi puolin ja toisin. Jännitteiden purkamisen jälkeen keskustelu alkoi vähitellen sujua, kun luottamus vahvistui. Hyvän vuorovaikutuksen rakentuminen auttoi käsittelemään myös niitä näkökulmia, joista osallistuja oli eri mieltä. Keskustelu oli rakentavaa, koska kyettiin luomaan turvallinen tila tunteiden käsittelylle ja niiden sanallistamiselle.

Alun keskustelu oli myös jähmeämpää, koska osallistujat eivät tunteneet toisiaan. Muutama esitti hyvin voimakkaita ja kärkkäitä näkemyksiä. Osa otti korostetun varovaisen roolin. Epäluuloa oli sekä muita osallistujia että fasilitaattoreita kohtaan, koska puolueettomana fasilitaattorin työ keskustelun ohjaajana, ei ratkaisujen antajana, oli osalle uutta. Tämä tuli hyvin esille osallistujien kommenteista. Yksi oli lähdössä pois jo ensimmäisen puolen tunnin jälkeen, mutta jäi kuitenkin. Toinen arveli, että fasilitaattorit sanelevat ratkaisut, mutta kävikin ilmi, että osallistujien piti keskustella ja löytää ratkaisut itse.

Ymmärrys ongelmasta syveni ja monipuolistui, mikä teki yhteisten ratkaisujen löytämisestä entistä vaikeampaa. Pysäköinnin suunnittelussa on paljon rajoitteita. Kaupunkitila, kaavoitus, ihmisten tarpeet ja toiveet sekä taloudellisen tekijät rajoittavat paljon sitä, minne voidaan rakentaa. Pysäköintipaikkoja tarvitaan työpaikoilla virka-aikaan ja asuinalueilla iltaisin ja viikonloppuisin, joten kysyntä ja tarjonta eivät aina kohtaa. Tavarantoimittajien pitää purkaa kuormat lähellä asiakkaita, mikä tukkii pyöräteitä. Talvella kadut pitäisi saada tyhjennettyä aurauksen ajaksi. Yhden asian muuttaminen vaikutti useisiin muuttujiin. Kun ymmärrys kysymyksen kompleksisuudesta syveni, keskustelijoiden tuska lisääntyi: yhteisen ratkaisun saavuttaminen näytti mahdottomalta.

Keskustelu eteni epälineaarisesti: välillä käytiin ylätasolla ja välillä puntaroitiin yksityiskohtaisemmin ratkaisuvaihtoehtojen vaikutuksia. Kompleksisille ongelmille tyypillistä on, että jokainen ratkaisu avaa uusia

kysymyksiä ja ongelmia. Tällöin yksinkertaisiin ongelmiin sopiva suoraviivainen lähestymistapa ongelmanmäärittelystä ratkaisujen ideointiin ja valintaan ei ole sopiva lähestymistapa. Siksi kokonaiskuvan muodostamiseksi käytettiin niin sanottua *dynaamista fasilitointia*. Sen ytimessä on ajatus siitä, että ymmärrys syvenee, kun ongelmia ja ratkaisuehdotuksia käsitellään samanaikaisesti. Tämä sopii erittäin hyvin toisiinsa kytkeytyneiden kompleksisten kysymysten käsittelyyn. Dynaamisessa fasilitoinnissa fasilitaattori jäsentää keskustelua luokittelemalla osallistujien puheenvuorot neljään eri luokkaan: ratkaisuehdotuksiin, huoliin, havaintoihin ja ydinongelmiin. Ratkaisuehdotukset sisältävät kaikki keskustelun aikana syntyneet ratkaisut. Usein ratkaisuehdotuksen synnyttyä huomataan ongelmia, jotka fasilitaattori sijoittaa huolien luetteloon. Näin kritiikki muotoillaan rakentavammaksi, ja syntyneeseen kysymykseen voidaan löytää uusia ratkaisuehdotuksia. Keskustelun aikana tulee usein esille tietoa ja havaintoja, jotka kootaan havaintojen alle. Ydinkysymykset-kohtaan poimitaan metahavainnot: mistä tässä oikeasti on kysymys. Keskustelun poukkoilu ei haittaa, koska kaikki puheenvuorot kirjataan, luokitellaan ja numeroidaan, jolloin osallistujien muisti ei kuormitu, ja kokonaisuus on helpompi pitää mielessä.[26]

Moniulotteisissa asioissa keskustelu pysyy aiheessa, kun kysymys, johon vastataan, on selkeästi määritelty. Lisäksi kysymyksen pitää olla neutraali, jotta se ei ohjaa keskustelua johonkin tiettyyn ratkaisuun. Hyvä kysymys myös houkuttelee tutkimaan asian eri puolia.[27] Pysäköintiraadille vaikeuksia tuotti se, että käsiteltäviä aiheita oli peräti 12, joihin kaikkiin liittyi lukuisia kysymyksiä. Keskusteluja ohjaa pitkälti se, mihin kysymyksistä keskitytään ja kuka valitsee kysymykset. Jos kaupunkisuunnitteluvirasto tai fasilitaattorit olisivat rajanneet kysymykset tarkasti etukäteen, keskustelu olisi saattanut sujua jouhevammin, mutta tällöin osallistujille tärkeitä aiheita olisi saattanut rajautua pois. Tämä olisi aiheuttanut turhautumista ja epäluottamusta prosessiin.

Jotta kompleksisuuden ja monien eri aiheiden ymmärtämiseen, tärkeiden kysymysten valintaan ja ratkaisuvaihtoehtojen luomiseen riitti aikaa, monia asioita käsiteltiin pienryhmissä. Näin saatiin muodostettua syvempää näkemystä 12 eri toimenpiteestä. Tässä hyödynnettiin *open space* -menetelmää, jotta osallistujat pääsivät pureutumaan heitä eniten kiinnostavien asioiden käsittelyyn. Se perustuu itseorganisoitumiseen: mitään aiheita ei ole määritelty ennakkoon, vaan osallistujat keskustelevat pienryhmissä niistä aiheista ja kysymyksistä, jotka heitä eniten kiinnostavat ja joita he pitävät tärkeimpinä. Tällöin keskusteluissa on vapauden tuomaa energiaa, ja osallistuminen on mielekästä.

Tämä tukee emergenssiä eli ”ilmaantumista” tai ”pulpahtelua” sekä ratkaisuvaihtoehtojen tunnustelua ja tutkimista eri puolilta. Tämä menetelmä auttoi ratkaisemaan sitä, mitkä olivat tärkeimmät ratkaistavat kysymykset. *Open space* mahdollistaa osallistujien vastuunoton ratkaisujen syntymisestä ja isojen, jopa satojen ihmisten itseorganisoituvien työpajojen toteutuksen.[28] Itseorganisoituminen onkin tärkeä keino kompleksisten aiheiden ratkomiseen.

Sekä raadissa että päättäjien kanssa käydyt keskustelut auttoivat reflektoimaan keskusteltua ja sen herättämiä tuntemuksia luottamuksellisessa ilmapiirissä. Olennaista on, että jokaisessa tuolissa on johtaja, jolloin vastuu keskustelusta on kaikilla osallistujilla. Fasilitaattorin tehtävänä on luoda sellainen tunnelma ja ilmapiiri, jossa jokainen osallistuja voi ottaa vastuun keskustelun etenemisestä ja rakentavuudesta. Tarvittaessa fasilitaattori voi pyytää osallistujia hiljentymään, jolloin kiihtynyt keskustelu keskeytyy, ja jää tilaa henkilökohtaiselle reflektiolle.[29]

Intensiivinen keskustelu muodosti porukasta pienen yhteisön, joka lopulta pystyi puristamaan yhteisen näkemyksen. Kompleksisuuden tuska oli selvästi nähtävillä: puolitoista päivää riitti vaivoin yhteisen näkemyksen saamiseen. Fasilitaattori auttoi kannattelemaan hyvää työskentelyilmapiiriä läpi tuskaisten hetkien ja ohjasi työskentelyn rytmityksellä ratkaisuvaihtoehtojen tutkimiseen. Julkilausuman ajatukset perusteltiin vielä päättäjien, raatilaisten ja virkamiesten yhteisessä työpajassa, minkä jälkeen muutokset liitettiin osaksi kaupunkisuunnittelulautakunnan kokousaineistoa.

Tuloksena oli muutoksia pysäköintipolitiikkaan, mutta prosessi muutti myös osallistujia. Erään osallistujan kommentti työpajan jälkeen oli kuvaava: ”Jos nämä ihmiset edustavat Helsinkiä pienoiskoossa, niin tämä on hieno paikka asua.” Kaupunkilaisten raati oli uudenlainen tapa ratkoa ongelmia, jossa keskustelua käytiin sekä kaupunkilaisten, että virkamiesten ja päättäjien kanssa jo valmistelun aikana. Tärkeänä tekijänä onnistumisessa oli raadin työn oikea ajoittaminen pysäköintipolitiikan käsittelyn kanssa, jolloin vaikuttamiseen oli juuri oikea hetki. Se motivoi osallistujia, ja tulokset olivat hyödyksi kaupunkisuunnitteluvirastolle ja päättäjille. Toinen tekijä oli syvällisen vuorovaikutuksen ja luottamuksen luominen ensin raatilaisten välille ja sen jälkeen raatilaisten, virkamiesten ja päättäjien välille.

Maailman ensimmäinen maailmanlaajuinen kansalaiskuuleminen, World Wide Views (WWViews) järjestettiin vuonna 2009 Kööpenhaminassa pidetyn YK:n ilmastokokouksen yhteydessä.[30] Tavoitteena oli tuoda esiin tavallisten ihmisten ääni. Kansalaiskuuleminen nojasi deliberatiivisen demokratian periaatteisiin, ja sen metodi kehitettiin testattujen ja hyviksi havaittujen osallisuusmetodien pohjalle. Tarkoituksena oli kehittää luotettava mutta edullinen prosessi, jotta myös kehitysmaiden olisi mahdollista osallistua kuulemiseen. Kehitystyötä johti Tanskan Teknologirådet, joka on kansainvälisesti arvostettu osallisuusmetodien kehittäjä. Sittemmin WWViews-metodia on sovellettu YK:n biodiversiteettineuvottelujen yhteydessä vuonna 2012 ja edelleen YK:n ilmastoneuvottelujen yhteydessä vuonna 2015. Lisäksi sitä on sovellettu EU:ssa sekä monin paikoin kansallisella ja alueellisella tasolla. Aiheesta on julkaistu kaksi kansainvälistä teosta[31] ja lukuisia tutkimusartikkeleja.

Käytännössä WWViews-kuuleminen toteutettiin yhden päivän aikana, jolloin sosiodemografisten luokkien sisällä tehdyllä satunnaisotannalla valitut 100 hengen kansalaisraadit kokoontuivat keskustelemaan ilmasto- tai biodiversiteettineuvottelujen keskeisistä kysymyksistä 6–8 hengen fasilitoiduissa pienryhmissä. Vuoden 2009 ilmastokokouksen yhteydessä järjestetyssä WWViews-hankkeessa mukana oli 38 maata, vuonna 2012 biodiversiteettineuvottelujen yhteydessä 25 maata ja vuoden 2015 ilmastoneuvotteluissa 76 maata. Deliberaatiopäivä jaettiin tunnin mittaisiin temaattisiin keskusteluihin, joita edelsi lyhyt videoesittely keskusteltavasta kysymyksestä. Ennakkotietona osallistujille oli lähetetty myös tiivis infomateriaali, jossa esitettiin käsiteltävää aihetta koskevat tärkeät faktat sekä argumentit puolesta ja vastaan. Keskustelujen jälkeen osallistujat äänestivät itsenäisesti muutamasta poliittisiin valintoihin liittyvästä kysymyksestä. Äänestyksen tulokset laskettiin koneellisesti ja ne ladattiin hankkeen nettisivulle, josta eri maiden tulokset olivat vertailukelpoisesti saatavilla.

Onnistumisen kannalta olennaiseksi osoittautui hankkeesta ja sen tuloksista tiedottaminen, koska pyrkimys oli nimenomaan vaikuttaa ilmasto- ja biodiversiteettineuvotteluihin ja niihin liittyviin politiikkaprosesseihin kansallisella ja kansainvälisellä tasolla. Hankkeen tuloksia tuotiin esille raporteissa,[32] lehdistökonferensseissa, eri maiden hankekoordinaattoreiden suorilla yhteydenotoilla paikallisiin päättäjiin, ilmasto- ja biodiversiteettineuvottelujen oheistapahtumin sekä YK:n ilmastoneuvotteljoiden briiffauksin sekä COP-neuvotteluissa että näitä

edeltävissä kokouksissa. Myös sosiaalisen median ja perinteisen median kanavia käytettiin laajasti.

Hanketta on pidetty sikäli onnistuneena, että sen avulla pystyttiin tuomaan yhteen tuhansia tavallisia ihmisiä keskustelemaan kompleksisista politiikkakysymyksistä ja osoittamaan, että tämä ylipäätään on mahdollista. Muita onnistumisen merkkejä ovat muiden muassa erittäin myönteinen osallistujapalaute, globaalin osallistuvan päätöksenteon verkoston syntyminen (World Wide Views Alliance) ja sen tiivistyvä yhteistyö YK:n biodiversitetti- ja ilmastoneuvottelujen keskeisten organisaatioiden kanssa, WWViews-metodiin pohjautuvan deliberaatiokulttuurin ja -toiminnan leviäminen uusiin maihin ja maanosiin sekä tehokas tiedottaminen hankkeen tuloksista viranomaisille ja sidosryhmille.[33] WWViews-prosessilla on ollut myös huomattavia sivuvaikutuksia, kuten uusien opetusohjelmien synty kouluihin, tulosten ja info-materiaalien hyödyntäminen tiedemuseoiden ja tutkimuslaitosten hankkeissa ja vaikkapa Tokion kaupungin aloite kaupungiosakohtaisesta biodiversiteettipolitiikasta.[34]

WWViews-prosessin suoranaiset vaikutukset ilmasto- tai biodiversiteettineuvottelujen päätöksiin ovat olleet kuitenkin olemattomia, mikä on ollut pettymys siihen asetettuihin odotuksiin nähden. Itse asiassa samankaltaisia havaintoja on tehty myös laajojen kansainvälisten kansalaisdeliberaatioiden vaikutuksista yleisemmin.[35] Sen sijaan hankkeiden vaikutukset osallistujien oppimiseen ja asenteiden muutokseen ovat olleet huomattavat. Lisäksi hankkeilla on ollut jonkin verran vaikutusta julkiseen keskusteluun ja pitkäaikaisia vaikutuksia insituutioihin.[36]

Kun siis deliberaation pyrkimyksenä on vaikuttaa päätöksentekoon, mutta havainnot ilmasto- ja biodiversiteettineuvotteluihin kytketystä WWViews-prosessista samoin kuin muista vastaavista kansainvälisistä hankkeista antavat viitteitä vähäisestä politiikkavaikuttavuudesta, onko syytä todeta, että ne ovat epäonnistuneet tehtävässään?

Tämä johtopäätös on mielestämme hätiköity. Ensinnäkin, deliberatiiviset kansalaisraadit etenkin kansainvälisessä mittakaavassa ottavat vasta ensimmäisiä askeliaan, joten eletään luultavasti toiminnan kehityskaaren ensimmäisiä vaiheita. Ilmastonmuutoksen ja biodiversiteetin kaltaiset ongelmat ovat superpirullisia ongelmia, joten uusien ratkaisujen kokeilulle on voimakas tarve. Toiseksi, monissa pirullisia ongelmia käsittelevissä tutkimuksissa todetaan, että laajojen kansanjoukkojen käsitykset, huolenaiheet ja arvostukset on syytä ottaa huomioon. Toistaiseksi tällaista maailmanlaajuista ääntä ei ole ollut, joten tietoon, perusteluihin ja eri näkemyksiä kunnioittavaan keskusteluun perustuva dialogi

ja deliberaatio ovat kenties ainoita keinoja päästä käsiksi globaaliin tai eri alueittain määrittyviin kansalaismielipiteisiin. Kolmanneksi, vaikka WWViews-hankkeen vaikutus päätöksentekoon on toistaiseksi ollut heikkoa, on kuitenkin nähtävissä voimistuvaa institutionalisoitumista ja kiinnostusta kytkeä WWViews myös vastedes osaksi YK:n COP-neuvotteluja, tosin tavalla, jota ei ole kovin tarkkaan määritelty. Yksi erityinen syy, joka on heikentänyt WWViewsin tehokasta kommunikointia niin päättäjille kuin laajemmalle medialle, on se, että kansalaisdeliberaatiota ei tunneta kovin hyvin. Toisin kuin esimerkiksi puolueiden kannatusta tai ihmisten ilmastokäsityksiä mittaavat mielipidekyselyt, deliberaatio ei tuota kuvaa yhteiskunnassa vallitsevista näkemyksistä ja näkemyseroista, vaan pikemmin kuvan informoituun keskusteluun perustuvasta kansalaismielipiteestä. On kuitenkin mahdollista, että yleistyessään deliberaatio muuttuu tuntemattomasta tutuksi ja deliberaatioiden tuottamat kansalaisnäkemykset vähitellen osaksi normaalia poliittista prosessia.

Deliberaation ja dialoginen kytkeminen osaksi vallitsevia instituutioita vaatii pitkäjännitteistä työtä. On tärkeää tukea kokeiluja arvioinnin ja tutkimuksen keinoin. Yksittäisten kokeilujen sijaan on järkevää pyrkiä rakentamaan kytkentöjä niin eri deliberaatioprosessien välille kuin niitä ympäröiviin instituutioihinkin. Esimerkiksi WWViewsin tapauksessa toimiva kansalaisdeliberaation ekosysteemi on alkanut rakentua tiedemuseoiden, yliopistojen, ajatushautomojen, kansalaisjärjestöjen, säätiöiden ja julkisten viranomaistahojen yhteistyölle. Ponnisteluista huolimatta deliberaatioiden näkyvyys uhkaa jatkuvasti jäädä mediaseksikkäämpien aiheiden jalkoihin, minkä vuoksi on tärkeää, että toiminnasta on raportoimassa riittävä määrä poliittisen ja mediaretoriikan taitavia ammattilaisia. Tämä kaikki vaatii resursseja: deliberatiivisen kulttuurin kehittäminen ei ole ilmaista, vaan kuten demokratian kehittäminen muutoinkin, siihen pitää sitoutua ja siitä pitää maksaa.

PUNNITTUJA RATKAISUJA DELIBERAATION AVULLA

Dialogin tavoitteena on kuulluksi tuleminen ja eri mielipiteiden ymmärtäminen. Deliberaatiossa taas pyritään puntaroimaan vaihtoehtoja parhaan käytössä olevan tiedon ja arvokeskustelun keinoin. Dialogiin on tervetullut ottamaan osaa kuka tahansa ilman erityisiä tiedollisia ennakkovaatimuksia, eikä lopputulokseenkaan kohdistu sen suurempia odotuksia kuin oppia ymmärtämään kanssaihmisten erilaisia katsantokantoja. Sen sijaan deliberaatiohankkeisiin valitaan

osallistujat, ja tuloksilla voidaan vaikuttaa poliittisiin päätöksiin. Ratkaisevaa on tavoite: halutaanko kartoittaa ihmisten näkökulmia vai vaikuttaa päätöksiin?

Vaikka dialogin ja deliberaation lähtökohdat ovat erilaiset, niiden erot ovat käytännössä usein veteen piirrettyjä viivoja, ja parhaimmillaan ne voivat toimia toisiaan täydentäen. Kun yhteiskunnan kuilut ja kuplat, identiteettipolitiikka tai ennakkoluulot estävät vuorovaikutusta, dialogi auttaa luomaan yhteyttä ihmisten välille. Kun ei ole painetta päätösten tekemisestä, on helpompi kuunnella toisia ja tulla kuulluksi.

Deliberaatiossa panokset ovat sikäli suuremmat, että pyrkimyksenä on vaikuttaa yhteisiin päätöksiin, kuten Helsingin kaupungin pysäköintipolitiikkaan tai YK:n ilmastosopimukseen. Tutkimusten perusteella deliberaatiohankkeisiin osallistuminen on ollut osallistujille usein voimaannuttava kokemus, koska toimintaan sisältyy lupaus siitä, että keskustelujen tulokset välittyvät päättäjille ja että niillä on todellista vaikutusta. Monelle kansalaiselle tämä on kenties ensimmäinen kerta, kun tuntuu, että mielipiteitä kuunnellaan ja että niillä on oikeasti merkitystä. Deliberaation voimaannuttava vaikutus on kuitenkin kaksiteräinen miekka. Mikäli päättäjät eivät sitoudu ottamaan tuotettuja kannanottoja huomioon päätöksissään tai he eivät vaivaudu kertomaan perusteitaan toteuttaa tai jättää toteuttamatta kansalaisten tekemiä esityksiä, dialogi katkeaa, toiminnan merkitys hämärtyy ja epäily ja epäluottamus valtaavat sijaa.

Pohdimme tässä luvussa myös sitä, minkälaista osaamista dialoginen ja deliberatiivinen toimintatapa edellyttävät. Kuten Helsingin kaupungin pysäköintiraadin esimerkki osoitti, toiminnan perustana ovat keskustelujen fasilitaattorit (mikrotaso), joka on Suomessa vielä melko nuori ammattikunta. Kansainvälinen WWViews-esimerkki toi puolestaan esille deliberaatiotoiminnan makrotason problematiikkaa. Tärkeinä osaamisvaatimuksina toimme esille kyvyn kommunikoida deliberaatioprosessia ja sen tuloksia eri foorumeille ja yli vakiintuneiden institutionaalisten rajojen. Olennaista tässä on päättäjien, tutkijoiden, ja käytännön toimijoiden yhteistyö.

Parhaimmillaan hyvin organisoidut dialogit ja deliberaatiohankkeet pystyvät parantamaan päätöksenteon laatua ja legitimiteettiä ja viemään eteenpäin lukkiutunutta päätöksentekoa.[37] Käsityksemme mukaan niiden vaikutukset tulevat parhaiten esiin hieman laajemmassa perspektiivissä, erilaisina institutionaalisina vaikutuksina ja sivuvaikutuksina, sen sijaan että ne auttaisivat löytämään lopullisen ratkaisun johonkin pirulliseen ongelmaan, johon sellaista ei luultavasti

ole löydettävissäkään. Lisäämällä vuoropuhelua kansalaisten ja päättäjien välillä luodaan tärkeitä linkkejä eri kokemusmaailmojen ja hierarkiatasojen välille. Tällaisten linkkien avulla voidaan vahvistaa toisiaan täydentävistä näkökulmista rakentuvaa ”kollektiivista tietoisuutta”, jonka avulla pirullisten ongelmien kohtaamiseen voidaan löytää uusia, luovia, toimintamahdollisuuksia.[38]

VIISI VIESTIÄ LUKIJALLE

1. Dialogi pyrkii selventämään erilaisia maailmankuvia ja intressejä; deliberaatio kytkee informoidun keskustelun päätöksentekoon.
2. Kansalaisdeliberaatio auttaa ymmärtämään yhteiskunnassa vallitsevia käsityksiä ja kytkee kansalaiset osaksi päätöksentekoa.
3. Kompleksisten ja pirullisten ongelmien yhteydessä vuorovaikutus- ja päätöksenprosesseissa tarvitaan eri vaiheita: parhaimmillaan dialogi ja deliberaatio täydentävät toisiaan.
4. Fasilitointia tarvitaan helpottamaan teknisen, sosiaalisen ja emotionaalisen kompleksisuuden käsittelyä.
5. Deliberaatiota ei pitäisi nähdä yksittäisinä tapahtumina vaan osana laajempaa toimintatapaa ja poliittista järjestelmää.

8 Dialogi ja deliberaatio kompleksisuuden kimpussa

1. Hyviä yleisesityksiä deliberatiivisesta demokratiateoriasta löytyy muiden muassa teoksista Bächtiger ym. 2018, Dryzek 2002, Held 2006 ja Renn 2008. Rask ja kumppanit (2017) ovat laatineet aiheesta tiiviin suomenkielisen esityksen. Kirjassa Grönlund ym. 2014 on esitelty pienoisyleisö (*mini public*) metodia. Kansainvälisistä kansalaisdeliberaatioista on kirjoitettu artikkelissa Rask ym. 2019.
2. APSC 2007.
3. Peters 2017; ks. myös Pollitt 2015.
4. Levin ym. 2012.

5. Renn 2008; Raisio 2009.
6. NCDD 2018.
7. Heikka 2018.
8. Dialogin ja deliberaation erityispiirteiden määrittelyssä tämä luku nojaa julkaisuun Rask ym. 2017; ks. myös Jäske ym. 2018.
9. Ks. esim. Escobar 2009.
10. CIR 2018; Gastil ym. 2018.
11. Dialogin ja deliberaation eroista, ks. esim Bone ym. 2006; Rask ym. 2017.
12. Ks. esim. Raisio ym. 2018; Elstub 2010.
13. Bächtiger ym. 2010.
14. Ks. Curato ym. 2017.
15. Morrell 2010.
16. Raisio ym. 2017, 21.
17. Escobar 2009.
18. Renn 2008.
19. Ks. myös Held 2006.
20. Renn 2008.
21. Eri ongelmatyypeistä, ks. tämän teoksen luvut 2 ja 13.
22. Ks. esim. Danken ym. 2016; Grint 2005; Hancock 2010; Raisio ym. 2018; Renn 2008; Rittel & Webber 1973; Roberts 2000; Vartiainen ym. 2013.
23. Roberts 2000.
24. Levin ym. 2012.
25. Möller ym. 2014, 19.
26. Nummi 2007; ks. myös Karreinen 2018.
27. Ghais 2005.
28. Harrison 1997.
29. Baldwin ym. 2010.
30. Tässä alaluvussa nojataan artikkeliin Rask & Worthington 2017, jossa tiivistetään kahden WWViews-prosessia käsittelevän kirjan tuloksia.
31. Rask ym. 2012; 2015.
32. Bedsted & Klüver 2009; Bedsted 2012; Bedsted ym. 2015.
33. Rask & Worthington 2017.
34. Rask ym. 2012; 2015.
35. Ks. esim. Boucher 2009; Boussaguet & Dehousse 2008; Rask 2013.
36. Rask ym. 2019.
37. Dietz & Stern 2008.
38. McChrystal ym. 2015.